הסוג אמברוסיה בישראל ומפתח להגדרת המינים.

הגר לשנר מנהלת האוסף – העשביה, אוספי הטבע הלאומיים באוניברסיטה העברית
hagarv@savion.huji.ac.il

תקציר: בסוג **אמברוסיה** כחמישים מינים ושישה מתוכם ידועים כיום בישראל. **אמברוסיה ימית** גדלה בר ומוגדר כמין בסכנת הכחדה בישראל. בעשורים האחרונים תועדו בארץ ארבעה (או חמישה) מינים גרים שמוצאם בצפון-אמריקה. מינים אלה הם פולשים, משתלטים על בתי-גידול לחים ומהווים סכנה אמיתית לצומח הטבעי בבתי גידול אלה. סיכון נוסף נשקף לבריאות הציבור מגרגרי האבקה האלרגניים. הכתבה מתארת את הסוג ומציגה מגדיר למינים הגדלים בארץ.

==========

הסוג אמברוסיה

בסוג **אמברוסיה** L. *Ambrosia* (מורכבים, Asteraceae) יש כ-50 מינים, רובם נפוצים באמריקה, שם נמצא מרכז התפוצה של הסוג. המינים בסוג הם צמחים חד-שנתיים, עשבים רב שנתיים או שיחים. גובהם 10-400 ס"מ, לרוב המינים הרב-שנתיים קני שורש בקרקע (Strother 2007).

אופייני למיני הסוג: בני שיח בעלי גבעולים מסתעפים, זקופים, נטויים-רוכנים או שרועים. העלים נגדיים לאורך כל הגבעול, או נגדיים בחלקים תחתונים ומסורגים בחלקים עליונים, או בעיקר מסורגים. העלים יושבים או בעלי פטוטרת. הטרף (או אונות הטרף) משולש, סגלגל, נימי, מרצעני, סרגלי, ביצי, ביצי-מאורך או מעוין, וקיימות צורות ביניים רבות. העלה על פי רוב מנוצה, לעיתים כעין כף-יד. שולי העלה משוננים או תמימים. פני הטרף שעירים או כמעט קרחים, בדרך כלל עם בלוטות פזורות.
התפרחות הן קרקפות חד-מיניות בצורת חצי כדור, או עדשה. התפרחות העליניות (נקביות) ממוקמות בדרך כלל בחלקים הנמוכים של הגבעול, או מעורבות עם התפרחות האבקניות (זכריות). התפרחות האבקניות ערוכות על פי רוב באשכול קיצוני, ללא עלים. לעתים נדירות יש צמחים בעלי תפרחות אבקניות בלבד או בעלי תפרחות עליניות בלבד, או כמעט כך.

הקרקפות העליניות (נקביות) בעלות 20-30 (עד כ-80) חפים, ערוכים ב-1-8 דורים או יותר. החפים החיצוניים 5-8 (לעיתים אף פחות) מפורדים או מאוחים פחות או יותר, עשבוניים; השאר (לעיתים מתוארים כקשקשים) מאוחים פחות או יותר, לרוב עם קצה חופשי נוקשה, קוצני או מכונף. בכל קרקפת 1-5 (לעיתים רחוקות יותר) פרחים, חסרי כותרת. עמוד העלי מפוצל לשתי צלקות בולטות מהקרקפת. בזמן ההבשלה, הופכת התפרחת בשלמותה ליחידת הפצה אחת, נוקשה עד דוקרנית-קוצנית.
הקרקפות האבקניות (זכריות) עטופות במעטפת דמוית כוס עד קערית, בקוטר 1.5-6 מ"מ (לעתים יותר). 5-16 (לעתים יותר) חפים ערוכים בדור אחד, מאוחים פחות או יותר. המצעית שטוחה עד קמורה. קשקשי המצעית דמויי מרית עד סרגליים, קרומיים, לעיתים שעירים, או זיפניים או מכוסים ביבלות פזורות. לעתים הקשקשים חסרים. בכל קרקפת 5-60 (לעתים יותר) פרחים בעלי כותרת לבנבנה או סגלגלה, בעלת 5 אונות זקופות או גלולות לאחור. זירי האבקנים מאוחים, אבל המאבקים חופשיים, או מעורים חלקית.
הזרעונים חסרי ציצית צבעם כהה עד שחור. הם דמויי ביצה או כישור ויושבים בתוך מעטפת הקרקפת שהיא נוקשה בצורת אגס, פירמידה, חרוט, או דמוית כישור. המעטפת של הקרקפת הבשלה חלקה או מיובלת או קוצנית או מכונפת.

מיני אמברוסיה בישראל

אמברוסיה ימית *Ambrosia maritima* הוא המין היחיד הגדל בר בארץ שאיננו צמח גר. תיאור מפורט של הצמח מופיע בספר האדום של צמחי ישראל (שמידע ופולק, 2007). תפוצתה העולמית של **אמברוסיה ימית** היא במזרח אגן הים התיכון, בצפון אפריקה ובאיי הים התיכון. בישראל מאז ומתמיד היה המין נדיר. בעבר היו מוכרות עשרות אוכלוסיות בבתי גידול לחים ומליחים בעיקר בשרון ובחוף הכרמל וגם לאורך מישור החוף מנהריה בצפון ועד רצועת עזה. שתי אוכלוסיות עם תפוצה חריגה דווחו מאגם ירוחם (דנין, 1970) ומאזור דפנה בעמק החולה (דני יואל ואהרון ליסטון, 1984). מאז שנות השבעים נכחדו רוב האוכלוסיות של מין זה. התצפיות הודאיות האחרונות הן מסקר המינים הנדירים: 1996 – שמורת דור-הבונים (חוה להב ואורי פרגמן-ספיר), בריכות הדגים של מעין צבי (חוה להב), בריכות הדגים של מעגן-מיכאל (חוה להב); ותצפית אחת של רט"ג מ-2009 – ביצות נחל פולג (אורי קייזר, רט"ג). ה**אמברוסיה** ה**ימית** הוגדרה כמין בסכנת הכחדה ונכללה ברשימת הצמחים ה"אדומים" עקב התמעטות האתרים והיעלמותן של אוכלוסיות רבות (שמידע ופולק, 2007).

החל משנות ה-60 של המאה הקודמת תועדו בארץ עוד 5 מינים שכולם גרים ומוצאם מצפון אמריקה וחלקם מינים פולשים (השמות העבריים שלהלן הם לפי דנין, אתר צמחיית ישראל ברשת).

אַמְבְּרוֹסְיָה גְּרֶיי *Ambrosia grayi* (A.Nelson) Shinners
אַמְבְּרוֹסְיָה לַעֲנִתִית *Ambrosia artemisiifolia* L. הזהה ל **אַמְבְּרוֹסְיָה צָרַת-עָלִים** *Ambrosia tenuifolia* Spreng.
אַמְבְּרוֹסְיָה מְכֻנָּסֶת *Ambrosia confertiflora* DC.
אַמְבְּרוֹסְיָה שְׁסוּעָה *Ambrosia trifida* L.
Ambrosia cheiranthifolia A.Gray (למין זה עדיין אין שם עברי)

מינים אלה נמצאו בעיקר לאורך נחלים במישור החוף ובבריכות דגים. **אמברוסיה מכונסת** היא מין פולש אגרסיבי ביותר (דופור-דרור, 2010; דופור דרור, 2014). בשמורת נחל אלכסנדר נעשה ניסיון, שהצליח באופן חלקי, לסלק את המין הפולש ולהחזיר לאתר את צמחי הבר. מטרד נוסף שהתפשטות מיני האמברוסיה הגרים עשויה לחולל, היא האלרגיה הנגרמת מגרגרי האבקה אצל אנשים רגישים (Waisel et al., 2008).
בארץ נמצא לפחות מין נוסף אחד שעדיין לא הוגדר סופית. מין זה נמצא לראשונה בכניסה לחוף הבונים, בשקע לח ממערב לכביש הגישה לחניה.
הסיכונים הנובעים מהנוכחות וההתפשטות של מיני האמברוסיה הגרים בישראל הפוגעים בבתי גידול, בצמחיית בר ובגידולי חקלאות ואשר עלולים גם לגרום לנזק בריאותי, מעוררים צורך במגדיר ייעודי לזיהוי נכון של המינים הללו ובעיקר להבדילם מ**אמברוסיה ימית** שהיא מין אדום בישראל. המגדיר המובא להלן מבוסס על הזיהוי של צמחי אמברוסיה שנאספו בישראל ונשלחו להגדרה על ידי המומחה העולמי לסוג ד"ר ג'והן סטרותר (John Strother), שהגדיר את רובם, למעט מין אחד שהוא לא זיהה.

מגדיר לסוג אמברוסיה בישראל

מתורגם ומעובד מתוך Flora of North America כרך 21 (John L. Strother) ומתוך Flora Palaestina כרך 3 (Feinbrun-Dothan,1978).
איורים של המינים מוצגים בהמשך למגדיר.

עשבים חד-שנתיים, עשבים רב-שנתיים או בני-שיח (לרוב עם קני שורש). העלים יושבים או בעלי פטוטרת. העלה על פי רוב מנוצה, לעיתים כעין כף-יד. שולי העלה משוננים או

תמימים. פני הטרף שעירים או כמעט קרחים, בדרך כלל עם בלוטות פזורות. התפרחות הן קרקפות חד-מיניות בצורת חצי כדור, או עדשה. התפרחות העליניות (נקביות) ממוקמות בדרך כלל בחלקים הנמוכים של הגבעול, או מעורבות עם התפרחות האבקניות (זכריות). התפרחות האבקניות ערוכות על פי רוב באשכול קיצוני, ללא עלים. הזרעונים חסרי ציצית צבעם כהה עד שחור, דמויי ביצה או כישור ויושבים בתוך מעטפת הקרקפת שהיא נוקשה בצורת אגס, פירמידה, חרוט, או דמוית כישור. המעטפת של הקרקפת הבשלה חלקה או מיובלת או קוצנית או מכונפת.

1 צמחים חד שנתיים (2)

* צמחים רב שנתיים (4)

2 (1) רוב העלים נגדיים, ועל פי רוב חלק מהעלים מחולקים ל-3-5 אונות עם קצה מחודד, הערוכות כעין כף-יד. **אַמְבְּרוֹסְיָה שִׁסּוּעָה** L. ***Ambrosia trifida***

* רוב העלים נגדיים , אך בדרך כלל חלק מהעלים או כולם מנוצים 1-2 פעמים. (3)

3 (2) המעטפת של התפרחות האבקניות בקוטר 2-3 ויותר מ"מ (בדרך כלל ללא עורקים שחורים). התפרחות העליניות בדרך כלל כדוריות עד אגסניות, עם 3-5 ויותר קוצים או יבלות שאורכם 0.5-1.5מ"מ או מעט יותר. **אַמְבְּרוֹסְיָה לָעֲנִתִית** ***Ambrosia artemisifolia,*** זהה למין **אמברוסיה צרת-עלים** ***Ambrosia tenuifolia***. Spreng

* התפרחות האבקניות ערוכות בשיבולת בראש הצמח, וקוטרן לא עולה על 2 מ"מ, צורתן דמויית קערה מחודדת בבסיסה. התפרחות העליניות דמויות כישור (מחודדות בקצותיהן) או ביצה מאורכת עם שיכים כהים שאורכם אינו עולה על 0.5 מ"מ. לעיתים הוא חי יותר משנה, אך אין לו קני שורש. **אַמְבְּרוֹסְיָה יַמִּית** L ***Ambrosia maritima***. **זה הוא המין היחיד שתפוצתו המקורית ים-תיכונית, הוא מין בר ומוגדר כמין אדום בישראל.**

4 (1) העלים יושבים (חסרי פטוטרת). טרפי העלים מרצעניים או מרצעניים-רחבים או מרצעניים-אובליים; אורכם 2-5 (7) ס"מ; לעתים רחוקות הם מחולקים מעט לאונות

משולשות פחות או יותר. ***Ambrosia cheiranthifolia*** A.Gray

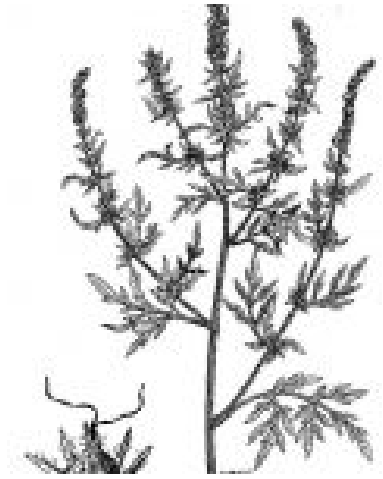
* העלים בעלי פטוטרות

(5)

5 (4) העלים בעלי פטוטרות באורך 10-45 מ"מ (לעיתים יותר); הטרף אליפטי עד ביצני, אורכו 4.5-6 (-10 ויותר) ס"מ; על פי רוב העלים מחולקים פעם או פעמיים לאונות מרצעניות. **אַמְבְּרוֹסְיָה גְּרֶיי** ***Ambrosia grayi*** (A.Nelson) Shinners

* טרפי העלים מרצעניים עד ביציים, שסועים 2-4 פעמים לאונות מרצעניות. המעטפת של התפרחות האבקניות בקוטר 1.5-3 (לעתים יותר) מ"מ. **אמברוסיה מכונסת** ***Ambrosia confertiflora***

מימין – **אמברוסיה שסועה** *Ambrosia trifida*. צייר: Carl Axel Magnus Lindman. מתוך הספר Bilder ur Nordens Flora, Stockholm, 1901-1905 https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=5983612

במרכז – **אמברוסיה ימית** *Ambrosia maritima*. מתוך: Prelude Medicinal Plants Database, Royal Museum of Central Africa Tervuren, Belgium

משמאל – **אמברוסיה לענתית** *Ambrosia artemisifolia*. צייר: Carl Axel Magnus Lindman. מתוך הספר Bilder ur Nordens Flora, Stockholm,1901-1905 https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=5983612

להגדלה – לחצו על התמונות

מימין – **אמברוסיה כירנתיפוליה**[1] *Ambrosia cheiranthifolia*. מתוך אתר עשביית אוניברסיטת טקסס באוסטין, University of Texas herbarium
http://prc-symbiota.tacc.utexas.edu/symbiota/prc/images/_TEX/TEX00396287.jpg
במרכז – **אמברוסיה גריי** *Ambrosia grayi*. מתוך אתר עשביית אוניברסיטת טקסס באוסטין, University of Texas herbarium
http://storage.idigbio.org/reno/plantae/00042/42849.JPG
משמאל – **אמברוסיה מכונסת** *Ambrosia confertilfora*. מתוך: An Illustrated Guide to Arizona Weeds, The University of Arizona Press
להגדלה – לחצו על התמונות

ספרות:

דופור-דרור ז מ 2010 הצמחים הפולשים בישראל. רשות הטבע והגנים הלאומיים, המשרד להגנת הסביבה. הוצאת אחווה, ירושלים.

דופור-דרור ז מ 2014 אמברוסיה מכונסת – צמח גר פולש בישראל. כלנית 1
https://www.kalanit.org.il/?p=1408

צמחיית ישראל ברשת /http://flora.org.il/plants

שמידע א ופולק ג 2007 הספר האדום – צמחים בסכנת הכחדה בישראל, כרך א'. רשות הטבע והגנים.

———————————————————————————————-

Feinbrun-Dothan N 1978 Flora Palaestina Vol. 3. Israel Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem.

Strother JL 2007 The genus *Ambrosia*. Flora of North America (E-flora) Vol. 21, pp. 3, 9, 10, 25.

Waisel Y Eshel A Keynan N and Langgut D 2008 *Ambrosia*: A new impending disaster for the israeli allergic population. The Israel Medical Association Journal. 10: 856-857.

[1] למין זה לא ניתן עדיין שם עברי

תמונה בעמוד השער של כלנית

אמברוסיה מכונסת. צילם: ז'אן-מארק דופור-דרור

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: לשנר ה 2016 הסוג אמברוסיה בישראל ומפתח להגדרת המינים. כתב-עת "כלנית" מספר 3.

https://www.kalanit.org.il/?p=7697&preview=true

עוד בכלנית על אמברוסיה

[אמברוסיה מכונסת – צמח גר פולש בישראל]